

3. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк. – К. : Ніка-Центр, 2006. – 580 с.

4. Наказ МНС № 89 Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення службової діяльності аварійно-рятувальних служб [Електронний ресурс] / – 2004. – С.3. – Режим доступу до наказу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0323-04/page>

5. Основи психологічного забезпечення діяльності МНС : [підручник / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка]. – Х. : УЦЗУ, 2009. – 244 с.

6. Шленков А. В. Психологическое обеспечение профессиональной подготовки сотрудников Государственной противопожарной службы МЧС России : дисс. ... доктора психол.наук / Шленков Алексей Владимирович. –СПб., 2010. – 47с.

УДК: 159.9 (075)

Мілорадова Н.Е., к. психол. н., доцент, професор кафедри психології та педагогіки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС;

Доценко В.В., к. психол. н., доцент кафедри психології та педагогіки факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті представлені результати емпіричного дослідження емоційного інтелекту майбутніх правоохоронців. Визначено, що вміння розпізнавати емоції інших та реагувати на них у відповідності із соціально прийнятними моделями поведінки має середній рівень розвитку у курсантів третього і четвертого курсів навчання і потребує розвитку у курсантів першого і другого курсів. Діагностовано, що здібність емоційно реагувати на переживання інших людей має високий рівень розвитку у першокурсників, середній – у другокурсників і низький у курсантів третього і четвертого курсів навчання.

Ключові слова: емоційний інтелект, майбутні правоохоронці.

В статье представлены результаты эмпирического исследования эмоционального интеллекта будущих правоохранителей. Определено, что умение распознавать эмоции других и реагировать на них в соответствии с социально приемлемыми моделями поведения имеет средний уровень развития у курсантов третьего и четвертого курсов и требует развития у курсантов первого и второго курсов. Диагностировано, что способность эмоционально реагировать на переживания других людей имеет высокий уровень развития у первокурсников, средний - в второкурсников и низкий у курсантов третьего и четвертого курсов.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, будущие стражи порядка.

Постановка проблеми. Професійна діяльність працівників органів внутрішніх справ здійснюється у досить складних умовах: агресивне комунікативне середовище, дефіцит часу та інформації, висока відповідальність за результати діяльності, перебування у різного роду екстремальних ситуаціях. Крім того, виконання службових обов'язків працівниками міліції відбувається на тлі нестабільної політичної, економічної та соціальної ситуації в країні. Розвинене вміння регулювати власні емоційні стани та діяти з урахуванням індивідуальних особливостей суб'єктів службової взаємодії, вміння «читати» особливості поведінки, зовнішнього вигляду, використовувати наявну інформацію про людину і скласти первинний психологічний портрет особи має безпосередній вплив на формування адаптивних особистісних здібностей суб'єкта, що визначають надійність, працездатність, ефективність професійної діяльності і стійкість правоохоронця до впливу екстремальних, ризиконебезпечних факторів. З урахуванням специфіки правоохоронної діяльності формування і розвиток функціональних способів регуляції емоцій, емоційної стриманості, врівноваженості, емпатії у працівників ОВС набуває дедалі більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Єдність афекту та інтелекту на усіх ступенях розвитку особистості була визначена ще на початку ХХ сторіччя Л.С. Виготським, Б.В. Зейгарник, О.М. Леонтьєвим, О.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейном. Згідно з Л.С. Виготським, розвиток емоцій відбувається шляхом їх усвідомлення; Б.В. Зейгарник підкреслювала, що не існує мислення, відірваного від мотивів, прагнень, настановлень, почуттів людини; О.М. Леонтьєв зазначав, що мислення має емоційну регуляцію; С.Л. Рубінштейн говорив, що емоції людини представляють собою єдність емоційного та інтелектуального, так само як пізнавальні процеси утворюють єдність інтелектуального і емоційного; на думку А.В. Брушлинського, емоції можуть сприяти мисленню або перешкоджати йому.

Серед зарубіжних дослідників слід відзначити модель емоційного інтелекту Р. Бар-Он, що складається з 5 загальних областей (сфер) і 15 підрозділів (шкал):

- 1) внутрішньоособистісна сфера – здатність розуміти що ви відчуваєте і керувати собою (самоаналіз, асертивність, незалежність, самоповага, самоактуалізація);
- 2) сфера міжособистісних відносин – здатність взаємодіяти з людьми на рівні мистецтва спілкування (емпатія, соціальна відповідальність, міжособистісні відносини);
- 3) сфера адаптивності – здатність бути гнучким, реалістичним, адекватно поводитися в будь-якій ситуації і вирішувати проблеми по мірі їх виникнення (рішення проблем, оцінка реалій, гнучкість);

4) сфера керування стресом – уміння протистояти стресу, контролювати імпульсивність, не втрачати самовладання (толерантність до стресу, контроль імпульсивності);

5) сфера загального настрою – позитивне сприйняття життя, задоволеність в цілому (задоволеність життям, оптимізм).

Р. Бар-Он визначає емоційний інтелект як безліч когнітивних здібностей і навичок, що впливають на здатність опановувати з вимогами реального життя і впливом середовища та досягати успіху [3].

Д. Гоулман вважає, що емоційний інтелект – це сукупність якостей, які визначають здатність людини керувати не лише собою, але й іншими людьми. Він складається з чотирьох основних компонентів: самоаналіз, самоконтроль, соціальний аналіз, управління міжособистісними відносинами. Д. Гоулман зазначає, що лише емоційно обдаровані люди можуть раціонально розпоряджатися власними природними здібностями і знаннями, отриманими в процесі навчання [1, 3].

Американські вчені Дж. Мейер, П. Селовей і Д. Карузо, визначають емоційний інтелект як здібність відчувати і виражати емоції, пов'язувати емоції і думки, розуміти причину емоцій і регулювати емоції в собі та інших [1]. На даний момент їх модель емоційного інтелекту вважається основною і складається з 4 частин:

1) точність оцінки та вираження емоцій. Емоції є для нас сигналом про важливі події, що відбуваються навколо (у внутрішньому чи зовнішньому світі). Важливо розуміти як власні емоції, так і емоції, які відчують інші люди. Це вміння є здатністю визначити емоції за фізичним станом, думками, зовнішнім виглядом та поведінкою;

2) використання емоцій в розумовій діяльності. Те, як ми себе відчуваємо, впливає на те, як ми думаємо і про що ми думаємо. Емоції спрямовують нашу увагу на важливі події, вони готують нас до певних дій і впливають на наш розумовий процес. Ця здатність допомагає зрозуміти, як можна думати більш ефективно, використовуючи емоції. Керуючи емоціями, людина може більш ефективно вирішувати проблеми;

3) розуміння емоцій. Емоції – це не випадкові події, їх викликають певні причини, вони змінюються за певними правилами. Ця здатність відображає вміння визначити джерело емоцій, класифікувати емоції, розпізнавати зв'язки між словами і емоціями, інтерпретувати значення емоцій, що стосуються взаємовідносин, розуміти складні (амбівалентні) почуття, усвідомлювати переходи від однієї емоції до іншої і можливий подальший розвиток емоцій;

4) керування емоціями. Оскільки емоції містять інформацію і впливають на мислення, має сенс брати їх до уваги при вирішенні різних завдань, прийнятті рішень і виборі власної стратегії поведінки. Для цього необхідно приймати емоції незалежно від того, чи є вони бажаними-

ми чи ні. Ця здатність відноситься до вміння використовувати інформацію, яку дають емоції, керувати власними і чужими емоціями [3].

Узагальнюючи існуючі дослідження емоційного інтелекту І.М. Андреєва, зазначає, що індивіди з високим рівнем розвитку емоційного інтелекту мають здібності до розуміння емоцій (власних та інших людей), вираженню емоцій і керування емоційною сферою, що обумовлює більш високу адаптивність та ефективність у спілкуванні та діяльності [1].

Базуючись на вищезазначеному можемо стверджувати, що баланс між когнітивними та емоційними процесами працівників ОВС є одним із значимих чинників підвищення ефективності професійної діяльності правоохоронців. Сучасні дослідження показали [1; 2; 3; 4], що для людини з добре розвиненим емоційним інтелектом характерні наявність високого рівня самосвідомості, сприйнятливості, уміння керувати емоціями і налагоджувати позитивні стосунки з людьми. Усвідомлення допомагає людині знайти контакт, розширити соціальні зв'язки, але, насамперед, зрозуміти «Хто Я?». Вміння керувати власними емоціями допомагає запобігти негативним наслідкам реакції на неприємні події. Емпатія дає можливість уважно і з підвищеною чуйністю ставитися до емоційного стану навколишніх. Здатність будувати позитивні взаємини та відносини на основі взаємовигідного співробітництва, безумовно, допомагають людині в особистому житті і на роботі. Усі перераховані характеристики необхідні для успішного оволодіння професійною діяльністю правоохоронця та самовдосконалення в ній. Прихильники змішаних моделей емоційного інтелекту заявляють, що даний конструкт украй важливий для успіху в юридичних, медичних, педагогічних та інженерних професіях [4].

Тому, **метою нашого дослідження** стало визначення парціального та інтегративного рівнів емоційного інтелекту курсантів 1 – 4 курсів навчання факультету з підготовки фахівців для підрозділів міліції громадської безпеки та кримінальної міліції у справах дітей.

Виклад основного матеріалу. У результаті проведеного нами психологічного дослідження курсантів 1 – 4 курсів (168 курсантів) за допомогою методики оцінки емоційного інтелекту Н. Хола було визначено наступне (див. табл. 1).

Як видно з таблиці 1, у курсантів першого курсу більшість парціальних компонентів емоційного інтелекту мають низький рівень значення: емоційна інформованість ($6,18 \pm 1,45$), керування власними емоціями ($6,53 \pm 1,24$), самомотивація ($5,25 \pm 1,87$), розпізнавання емоцій інших людей ($5,28 \pm 1,34$), що обумовлює низький рівень інтегративного показника емоційного інтелекту ($36,26 \pm 2,84$). Такі дані свідчать про слабкий розвиток здібностей розуміти і регулювати власні емоції, почуття та настрої. Разом з тим, у курсантів першого курсу, показник емпатії ($14,02 \pm 1,46$) статистично значимо ($p \leq 0,001$) має високий рівень,

у порівнянні з курсантами другого курсу ($9,27 \pm 1,24$), що вказує на наявність у першокурсників вміння співпереживати іншій людині та готовність надати підтримку. А рівень розвитку самомотивації у першокурсників статистично значимо менший, ніж у курсантів другого курсу ($5,25 \pm 1,87 < 9,18 \pm 1,20$; $p \leq 0,001$), що свідчить про відсутність вміння довільного керування власними емоціями у курсантів першого курсу.

Таблиця 1

Особливості емоційного інтелекту майбутніх правоохоронців, ($x_{cp} \pm \sigma$)

Показники ЕІ	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	t, p (1,2)	t, p (2,3)	t, p (3,4)
Емоційна інформованість	6,18±1,45	7,02±1,18	9,67±1,16	10,27±1,15	1,32	2,24*	1,56
Керування власними емоціями	6,53±1,24	7,79±1,56	12,47±1,81	15,73±2,16	1,87	4,79**	3,42**
Самомотивація	5,25±1,87	9,18±1,20	8,37±1,06	12,24±1,07	5,19**	1,56	2,97*
Емпатія	14,02±1,46	9,27±1,24	4,28±1,43	5,77±1,74	6,13**	5,23**	2,14*
Розпізнавання емоцій інших людей	5,28±1,34	5,47±1,78	8,36±1,04	9,34±1,88	0,24	3,61**	1,52
Інтегративний показник ЕІ	36,26±2,84	38,93±3,52	43,18±2,77	53,35±2,97	1,28	4,83**	6,48**

Примітка: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,001$; ЕІ – емоційний інтелект

У курсантів другого курсу зафіксовано низький рівень розвитку парціальних компонентів емоційного інтелекту: емоційної інформованості ($7,02 \pm 1,18$), керування власними емоціями ($7,79 \pm 1,56$) та розпізнавання емоцій інших людей ($5,47 \pm 1,78$), що обумовило низький рівень розвитку інтегративного показника емоційного інтелекту ($38,93 \pm 3,52$). Слід зазначити, що показник емпатії у курсантів другого курсу статистично значимо більший у порівнянні з курсантами третього курсу ($9,27 \pm 1,24 > 4,28 \pm 1,43$; $p \leq 0,001$). Тобто, другокурсники більш схильні співчувати та готові прийти на допомогу іншим людям, ніж курсанти третього курсу.

У третьокурсників зафіксовано статистично значимо низький рівень розвитку емпатії у порівнянні з другокурсниками ($4,28 \pm 1,43 < 9,27 \pm 1,24$; $p \leq 0,001$) та четвертокурсниками ($4,28 \pm 1,43 < 5,77 \pm 1,74$; $p \leq 0,05$). Тобто, здатність розуміти світ переживань іншої людини, емоційно реагувати на її переживання, а також використовувати ці здатності в спілкуванні у курсантів третього курсу має найнижчий показник розвитку. Інші показники емоційного інтелекту мають середні значення, що обумовлює і середнє значення інтегративно-

го показника емоційного інтелекту ($43,18 \pm 2,77$) третьокурсників. Визначено, що у третьокурсників статистично значимо частіше ($p \leq 0,001$), у порівнянні з другокурсниками, інтегративний показник емоційного інтелекту ($43,18 \pm 2,77 > 38,93 \pm 3,52$) має середній рівень розвитку. Крім того, у курсантів третього курсу статистично значимо краще, ніж у другокурсників, розвинені навички усвідомлення і розуміння власних емоцій ($9,67 \pm 1,16 > 7,02 \pm 1,18$; $p \leq 0,05$), вміння стримувати і керувати власними емоціями ($12,47 \pm 1,81 > 7,79 \pm 1,56$; $p \leq 0,001$) та розпізнавати емоції інших людей ($8,36 \pm 1,04 > 5,47 \pm 1,78$; $p \leq 0,001$).

Більшість парціальних компонентів емоційного інтелекту курсантів четвертого курсу знаходяться у зоні середнього рівня значень, що статистично значимо частіше обумовлює середній рівень показника інтегративного емоційного інтелекту ($53,35 \pm 2,97 > 43,18 \pm 2,77$; $p \leq 0,001$), у порівнянні з курсантами третього курсу. Крім того, четвертокурсники статистично значимо більше здатні керувати власними емоціями ($15,73 \pm 2,16 > 12,47 \pm 1,81$; $p \leq 0,001$) та проявляти емоційну гнучкість ($12,24 \pm 1,07 > 8,37 \pm 1,06$; $p \leq 0,05$) у порівнянні з курсантами третього курсу.

Отже, відсутність чіткого сприйняття і розуміння власних емоцій констатовано у курсантів першого і другого курсів навчання. Вміння розпізнавати емоції інших та реагувати на них у відповідності із соціально прийнятними моделями поведінки має середній рівень розвитку у курсантів третього і четвертого курсів і потребує розвитку у курсантів першого і другого курсів.

Ефективна регуляція емоцій для досягнення певних цілей зафіксована у курсантів четвертого курсу і має середній рівень розвитку у третьокурсників. Курсанти першого і другого курсів вміння керувати власними емоціями відповідно до ситуації і доцільністю проявляють на низькому рівні розвитку.

Здібність емоційно реагувати на переживання інших людей діагностовано на високому рівні розвитку у першокурсників. Курсанти другого курсу здатні проявляти емпатію на середньому рівні розвитку. А курсанти третього і четвертого курсів не схильні проявляти співчуття.

Загалом констатовано низький рівень показників емоційного інтелекту у курсантів першого і другого курсів та середній рівень – у курсантів третього і четвертого курсів.

Висновки. Аналіз існуючих поглядів на проблеми емоційного інтелекту показав, що цей конструкт ще остаточно не визначений. Більшість науковців у це поняття вкладають здібності особистості до пізнання, розуміння, точності оцінки та керування емоціями.

Проведене дослідження показало, що підвищення рівня емоційного інтелекту позитивно вплине на ефективність навчально-службової діяльності курсантів ВНЗ МВС.

Перспективним, на наш погляд, було б вивчення особливостей емоційного інтелекту правоохоронців на різних етапах професіоналізації, в залежності від особливостей професійної діяльності та з урахуванням гендерного підходу

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии / И. Н. Андреева. – Новополюк : ПГУ, 2011. – 388 с.

2. Ерохина Е. В. Эмпирическое обоснование психологических типов эмоционального интеллекта / Е. В. Ерохина // Вестник Адыгейского государственного университета, Сер.: Педагогика и психология, 2011. – Вып. № 1. – С. 100–106.

3. Сергиенко Е. А. Тест Дж. Мэйера, П. Сэловея, Д. Карузо «Эмоциональный интеллект» (MSCEIT v. 2.0) : [руководство] / Е. А. Сергиенко, И. И. Ветрова. – М. : Институт психологии РАН, 2010. – 176 с.

4. Эмоциональный интеллект: проблемы теории, измерения и применения на практике / Р. Д. Робертс [и др.] // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2004. – Т. 1, № 4. – С. 3 – 26.

УДК 159.91

Назаров О.О., к.психол. н., професор, перший проректор з навчальної та методичної роботи НУЦЗУ;

Якімчук О.А., магістр соціально-психологічного факультету НУЦЗУ

ПСИХІЧНА ТРАВМАТИЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ПОРУШЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПОЖЕЖНИХ РЯТУВАЛЬНИКІВ

У статті представлений теоретичний аналіз проблеми психічної травматизації, первинної та вторинної травми, ПТСР та їх впливу на психологічне здоров'я пожежних-рятувальників. Виділено психологічні наслідки психотравми, специфіка реакцій співробітників ДСНС на травму. Так само в статті відображені конкретні завдання роботи психолога з клієнтами, що пережили психотравму, методи психотерапії з коротким описом технік проведення та рекомендацій до застосування.

Ключові слова: психічна травма, ПТСР, екстремальна ситуація, психотерапія.

В статье представлен теоретический анализ проблемы психической травматизации, первичной и вторичной травмы, ПТСР и их влияния на психологическое здоровье пожарных-спасателей. Выделены психологические последствия психотравмы, специфика реакций сотрудников ДСНС на травму. Так же в статье отражены конкретные задачи работы психолога с клиентами, пережившими психотравму, методы психотерапии с кратким описанием техник проведения и рекомендаций к применению.

Ключевые слова: психическая травма, ПТСР, экстремальная ситуация, психотерапия.